

De magie van taal

Brein en bewustzijn, mijzelf en de Ander, taal en werkelijkheid

Net Koene

Uitgeverij Eburon
Utrecht 2020

ISBN 978-94-6301-310-9

Uitgeverij Eburon
Vredenburg 40
3511 BD Utrecht
Tel.: 030-2273350 / info@eburon.nl / www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Omslagfoto 'Venster op de wereld': Senatorjoanna – Dreamstime.com
Redactioneel advies en eindredactie: Sarah de Waard. www.sarahdewaard.nl

© 2020 Net Koene. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende(n). www.netkoene.com

© 2020 Net Koene. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission in writing from the proprietor(s). www.netkoene.com

Inhoud

Inleiding	1
Een notitie over persoonlijke voornaamwoorden	21

DEEL I: BEWUSTZIJN

1 Bewustzijn en perspectief Omega	25
Het 'Streetlight Effect' - Bewustzijn, waar heb ik het over - Bewustzijn in de psychologie - Bewustzijn in de biologie - Bewustzijn als het probleem dat overblijft - Bewustzijn en evolutie - Bewustzijn als hersenproces - Het verband tussen brein en bewustzijn - Twee kanten van de medaille - Omega, een alwetend perspectief - Het eigen perspectief - Terminologisch dualisme - Waar het om gaat	
2 Het gesprek	43
De pseudomens - Dwaalspoor - Het zelfdenkende apparaat - De turingtest - Recht van spreken - Een voorschot op de toekomst - Projectie - De cirkel is rond - Het persoonlijk denkraam - Koolstof-chauvinisme? - Wijzelf en de Ander	
3 De wondere wereld	59
Binnenzak - Onze omgeving - Waarnemen: twee kanten van de medaille - De bouwstenen van onze wereld - De samenhang tussen de bouwstenen - Een venster op de werkelijkheid - De uitvinding van de wereld - Een ooggetuige - Om bij stil te staan - De wereld omarmen - De wereld begrijpen - Wanneer het orkest zwijgt - Schade aan de machinerie	
4 De vertrouwde wereld	75
Duizelingwekkend - De ene kant van de medaille - De andere kant van de medaille - Op zoek naar het geheugen - Het neuron - De synaps - De locatie van het geheugen: de hippocampus? - De locatie van het geheugen: de synaps - Twee soorten geheugen - De locatie van het geheugen: netwerken neuronen - Herkennen	
5 De werelden voorbij waarneming	89
Beer in de doos - Jean Piaget - Beginnend besef - De zetel van het denken - Taal en objectpermanentie - Wat we meekrijgen - De zwarte doos - Het plastische brein: de wereld in verandering - Mentaal vermogen - De wereld van het moment - Dubbelbeelden - Oma weet niet - Kritisch vermogen	

6	Voor het geestesoog	109
	Weer thuis - Het geestesoog - De herinnering - 'Objectief en subjectief' - Overeenkomsten - Verschillen - Fragmentarische verschijningen - Mentale stand-ins - Echt gebeurd of fictief - De basis van het denken	
7	Verkenning van het verborgene	125
	Onderzoek en wetenschap - Terra incognita - De doelgerichte mens als model voor het onbekende - De machine als model voor het onbekende - De machine als model voor de menselijke geest - Toereikend? - Omegaperspectief - Het pad naar kennis	
8	De Ander	139
	'De geest is geen boek' - Wijzelf en de Ander - De inrichting van het brein - Paplepel - Het overbruggen van de kloof - In de schoenen van de Ander - Taal	

DEEL II: DE MAGIE VAN TAAL

9	Scherpstellen	151
	Taal: vangen wat niet in taal te vangen is - Hetgeen te verklaren is - Een complex veld - Zinnvolle vragen - Het werkt	
10	Taal, waar hebben we het over	159
	De H ₂ O-vraag - Woorden in het venster - Taal en het brein - De woorden van de spreker - 'Geschreven taal' - Schrift is een impliciete theorie - Het vangen van betekenis - Het vangen van klank - Ons schrift is een incomplete theorie - Pseudotaal	
11	Taal en de werelden van de geest	173
	Als vanzelfsprekend - Taal is er niet voor de woorden - Woordmagie - Geloof en bijgeloof - De magische wereld, onze natuurlijke habitat - Het kind en het badwater - De subjectieve ruimte - Objectpermanentie en de magie van taal	
12	De bespreekbare wereld	185
	Onomatopée - Het begin - Van klank tot woord-eigenschap - Begin bij het begin - De atypische Ander - De smeltkroes - De gemene deler - Afstemmen - Woordenschat	
13	Het geheim van de magie	205
	Alarmkreten - Van woord-eigenschap tot magisch symbool - Zover als het reikt - Voorbij de drempel van het voorstellingsvermogen - Woordbetekenis - Iconofobie - De basis van woordbetekenis - Werk in uitvoering - Fictie - Een brief - De efficiëntie van het woord	

14	Taal langs de logische meetlat	221
	Waarom - Woordbetekenis en zinsbetekenis - Taal is 'onlogisch' - Waarom daarom - Logisch fileren - Russel 1905 - Van verbetering naar verklaring? - Logische vorm in taalwetenschap - Misleid? - De stap die we niet mogen overslaan - Waar het om gaat - Onderzoek van taal en betekenis	
15	Verkenning van het venster	239
	Russells 'primair' en 'secundair' gebruik - Kijken en luisteren als taalonderzoeker - Twee functies van het onbepaalde onderwerp - De positief-negatief parallel - Onderwerpen die in de lucht blijven hangen - De onbepaald-bepaald parallel - De onbepaald-bepaald-eigenaam parallel - Niemand: de parallel	
16	Wat we horen	253
	C'est le ton - Wat we lezen - Intonatie: notatie - Het toonhoogtepaar ↓ tegenover ↑ - Test	
17	Tussen taal en werkelijkheid	265
	Het ei van Columbus - Theoretisch kader - Een 'gedeeld' raam - Kale informatie - Persoonlijke invulling - Bereik - Gemarkeerd als afwezig - Negatieve woord-eigenschappen - Niemand - Beperkend onderwerp - Eigenaam	
18	Generalisaties en definities	295
	Het ei van Dick Bruna - Eén constructie, vier betekenissen - Het traject, een stap extra - Een kater - Verwijzende algemene uitspraken - Niet-verwijzende algemene uitspraken - Mooie toepassingen - Een (niet zo) subtiele nuance	
19	Een vermenigvuldiging van mogelijkheden	311
	Wie de schoen past - Toonhoogteskelet - Toonhoogteaccent - Late stijging - Toonhoogtepiek - Tegenspreken op drie manieren - Nog eens tegenspreken - Overstemmen of inzoomen - De schoen voor Mitt Romney - Vermenigvuldigen - Evaluatie - Uitzicht op verder onderzoek - Wat taal toevoegt	
20	Taal, werkelijkheid, waarheid	331
	Russells uitdaging - Formele of empirische theorie - De wereld in kaart - De wereld in reconstructie - Waarheid en fictie - Waarheidsoordelen - De proef op de som - Intuïtieve eenvoud, complexe machinerie	
	Literatuurlijst	345
	Index	351

Inleiding

Wetenschap: de verkenning van het onbekende. Terugkijkend kan ik me erover verbazen hoe lang het geduurd heeft voordat ik mijn ingang vond.

De lokroep van de wetenschap had ik jaren eerder al gehoord. In de jaren zeventig van de vorige eeuw kreeg ik min of meer toevallig het werk van wetenschapsfilosoof Karl Popper in handen. Ik haal mijn oude exemplaren uit de kast om in mijn nu al vijftig jaar oude potloodstrepen de sensatie van toen terug te vinden.

Ik las toen voor het eerst dat wetenschap uitgaat van algemeen erkende maar onbegrepen feiten, het ‘explicandum’, ‘hetgeen te verklaren is’. Dat we de verklaring voor deze feiten moeten zoeken in het onbekende. Ik las dat verkenning van het onbekende begint met nieuwe ideeën, dat die ideeën voortkomen uit creatieve intuïtie, en dat vervolgens de logica haar werk moet doen om het kaf van het koren te scheiden.¹

Het was een openbaring, tegelijkertijd een vrijbrief voor de geest en een aansporing tot kritisch denken. Wetenschap is spannend. Ik las alles wat ik op dit nieuw ontdekte terrein, de wetenschapsleer, kon vinden. Ik herinner me nog hoe ik voor het eerst binnen durfde te lopen bij de gerenommeerde filosofische boekhandel Tummers op het Rokin in Amsterdam, ook wel – zijn rooms-katholieke grondslag verradend – Urbi et Orbi genaamd. Al die ruggen die vanuit hun hoge kasten met hun titels op mij neerkeken. Wie was ik nou helemaal? Een lange, theatrale man resideerde. Zwaar geïntimideerd vroeg ik hem wat hij had over methodenleer. Hij keerde zich abrupt om

---

¹ Popper, *Objective Knowledge*, p. 91: ‘We may take it, as a rule, that the *explicandum* is more or less well known to be true, (...) The *explicans*, on the other hand, which is the object of our search, will as a rule not be known: it will have to be discovered. Thus, scientific explanation, whenever it is a discovery, will be *the explanation of the known by the unknown*.’

Popper, *Logic of Scientific Discovery*, p. 268: ‘And although I believe that in the history of science it is always the theory and not the experiment, always the idea and not the observation, which opens up the way to new knowledge, I also believe that it is always the experiment which saves us from following a track that leads nowhere: which helps us out of the rut, and which challenges us to find a new theory.’

p. 32: ‘[T]here is no such thing as a logical method of having new ideas, or a logical reconstruction of this process. My view may be expressed by saying that every discovery contains ‘an irrational element’, or ‘a creative intuition’ in Bergson’s sense. In a similar way Einstein speaks of the ‘search for those highly universal laws (...) from which a picture of the world can be obtained by pure deduction. There is no logical path’, he says, ‘leading to these (...) laws. They can only be reached by intuition, based upon something like an intellectual love (*Einfühlung*) of the objects of experience.’

en schreed weg, onder het uitroepen van ‘Groot is de Bijbel! Groot is de Bijbel!’ Wat had ik gedaan? Had hij met één blik de afvallige in mij herkend? Had ik deze heilige grond wel mogen betreden? Maar nog voordat ik van de schrik bekomen was kwam hij terug met het standaardwerk van A.D. de Groot: *Methodologie*. Ik kocht het,² een rib uit mijn studentenlijf.

Intussen had ik geen idee hoe ik deze nieuwe inzichten met mijn reguliere vak in verband kon brengen. Popper schreef over de natuurwetenschappen, over exacte empirische wetenschap. Ik studeerde Nederlands, taalkunde.

Had ik de verkeerde studie gekozen? Waarom had ik met mijn uitgesproken exacte instelling eigenlijk voor Nederlands gekozen? Was het liefde voor taal? Meer dan wat dan ook hield ik van lezen, van het ontsnappen naar andere werelden. Ik had zeker ook de ambitie om zelf schrijver te worden. Of was het de bovennatuurlijke lading die het Woord in mijn calvinistische jeugd had gekregen? Dat kan meegespeeld hebben. ‘In den beginne was het Woord en het Woord was bij God en het Woord was God. (...) Alle dingen zijn door het Woord geworden en zonder dit is geen ding geworden dat geworden is.’ De raadselachtige openingszinnen van het Johannesevangelie stonden in mijn ziel gegrift.³ Of was het gewoon het banale feit dat het schoolvak Nederlands me gemakkelijk afging?

Hoe dan ook, ik studeerde Nederlandse taalkunde, maar wist niet zo goed waar ik mee bezig was. Het heilig vuur ontbrak. Het was dan ook met toenemende opwinding dat ik Noam Chomsky’s *Syntactic Structures* (1957) las. Chomsky’s zegetocht door het linguïstisch landschap was nog maar net begonnen. Menig bastion, waaronder de Vrije Universiteit in Amsterdam waar ik studeerde, moest nog veroverd worden. Maar ik twijfelde niet: dit was Echte Wetenschappelijke Taalwetenschap. Zolang het duurde, wist ik het zeker: met de exacte wetenschappen als lichtend voorbeeld moest de taalwetenschap haar theorieën formaliseren. Harde feiten, waterdichte voorspellingen, controleerbare verklaringen. Het ‘explicandum’ was ons vermogen om oneindig veel grammaticale zinnen te genereren, en daarbij grammaticale van ongrammaticale zinnen te scheiden.

Alleen had ik tot mijn frustratie nog steeds geen idee voor een eigen bijdrage aan de mooie toekomst die ik voor de taalwetenschap in het verschiep zag. Ik had geen ingang, geen probleem om mijn tanden in te zetten, geen eigen ‘explicandum’. Het zou nog een paar jaar duren voordat daar verandering in kwam.

---

² 3e druk 1966.

³ Johannes 1: 1-3, Nieuwe vertaling 1955, Nederlands Bijbelgenootschap.

Met het gevoel de boot gemist te hebben studeerde ik af. Bij de lerarenopleiding waar ik werk vond⁴ ging het niet om wetenschap; het was degelijk traditioneel woordsoort benoemen en zinsontleden op hoog niveau. Een leerzame tijd.

Terwijl ik les gaf ging ik terug naar de universiteit om me verder te verdiepen in de wetenschapsleer. En toen ik me eenmaal had ingeschreven bij de Centrale Interfaculteit van de Universiteit van Amsterdam, lag het voor de hand om dan ook maar colleges taal filosofie en logica te volgen.

Van Popper had ik geleerd dat de geest mag waaien, maar nu ging het wel heel hard stormen in mijn hoofd. Ik dacht dat ik het een en ander van taal wist, maar nu bleek hoeveel ik had gemist. Terwijl ik dacht dat het bij taalwetenschap om vorm ging, om zinsbouw, was de schijnwerper nu opeens volledig gericht op betekenis, op het verband tussen taal en werkelijkheid. Hier lagen decennia onderzoek klaar om er kennis van te nemen. Formaliseren, het toverwoord van Chomsky's generatieve grammatica, was ook hier het sine qua non, maar het had het onherkenbare gezicht van de formele logica. Deze totaal andere kijk op taal bracht me sterk in verwarring.

Het duurde even voordat het stof in mijn hoofd weer was neergedaald. Terugkijkend kan ik zeggen dat mijn eigen vraag, mijn eigen 'explicandum', tevoorschijn kwam tussen de brokstukken van mijn eerdere zekerheden.

In de logisch georiënteerde taal filosofie had onze gewone, dagelijkse taal geen goede naam. Dat had een geschiedenis waar ik op dat moment nog niets van wist.

Het is niet zo moeilijk om in te zien dat onze taal niet als een logisch systeem in elkaar zit, alleen al omdat de woorden en woordgroepen niet een-op-een corresponderen met waar ze voor staan. Voor wie staat *een van de zusjes?* *De eerste man op Mars?* *Het perpetuum mobile?* Waar heb je het over? En wat is het verband tussen *niemand* en de wereld?

De twee grondleggers van de formele, mathematische logica, Gottlob Frege⁵ en Bertrand Russell,⁶ legden het probleem bij onze taal. Frege sprak van de 'Unvollkommenheit der Sprache'; Russell noemde de vormen van onze taal 'misleading'. Een wetenschappelijke taal zou in zijn structuur de werkelijkheid moeten spiegelen. Rond 1900 ontwierpen zij daartoe de eerste 'predicaatlogica's'.

In die 'predicaatlogica' ging de 'onderwerp-gezegde'-structuur van onze gewone taal radicaal op de schop. Bijvoorbeeld, in plaats van de 'onderwerp-gezegde'-

⁴ Deze MO-opleidingen voor volwassenen zijn al jaren geleden opgeheven, wat naar mijn idee een grote vergissing is geweest. Het waren deeltijdopleidingen met voornamelijk 'tweede kans', zeer gemotiveerde leerlingen. Het vakniveau was hoog; ik heb, met mijn doctoraal Nederlands op zak, flink moeten bijstuderen om les te kunnen geven op de A-opleiding. De opleiding was relatief goedkoop omdat de lessen altijd plaats vonden in bestaande schoolgebouwen, buiten de reguliere lestijden om.

⁵ Frege, 'Sinn und Bedeutung'.

⁶ Russell, 'Denoting'.

constructie *een zusje is aanwezig* hanteert de predicaatlogica een formule die in min of meer gewone taal te lezen is als ‘er is een x zodat *zusje* geldt van x en *aanwezig* geldt van x ’. En *alle mannen zijn gekomen* wordt ‘voor alle x , als *man* geldt van x dan geldt *gekomen* van x ’. *Een zusje* en *alle mannen zijn* zogenaamde ‘gekwantificeerde termen’.⁷

En dit zijn nog eenvoudige zinnen. Met iedere toevoeging raken de vertalingen naar predicaatlogische formules verder verwijderd van het origineel in gewone taal.

Ooit waren die predicaatlogica’s bedoeld geweest om de onlogische, slordig bevonden dagelijkse taal te vervangen, maar tegen de tijd dat ik het veld betrad had het idee postgevat dat deze verbeterde vorm in feite taal in z’n ware gedaante was, een diepere laag van taal. Betekenisonderzoek van gewone taal zou moeten beginnen met een vertaling van de gegeven vorm in een logische vorm. In plaats van een verbetering zou het gaan om een verklaring.⁸

Omdat ik het gebied vanuit een andere achtergrond was binnengekomen, leerde ik die geschiedenis pas gaandeweg kennen. Mijn probleem als zij-instromer in de logische taal filosofie was dat ik de bedoeling van die exercities niet goed begreep. De logische systemen waren op zichzelf indrukwekkend genoeg, maar verbazing beving me over dat vanzelfsprekend veronderstelde verband met onze taal. Wat had onze taal met die totaal verschillende structuur te maken?

Telkens drong het beeld van Procrustes zich aan mij op, de herbergier uit de Griekse mythologie die zijn gasten pasklaar maakte voor zijn bedden door degenen die te klein waren uit te rekken en degenen die te lang waren in te korten. Altijd met fatale gevolgen voor de gast. We begrijpen de vorm zoals die gegeven is toch? We kunnen ervan uitgaan dat die werkt. De vraag zou dan ook moeten zijn: hoe werkt het? En dat was de vraag die overbleef nadat de storm in mijn hoofd wat bedaard was. Ik had mijn ‘explicandum’ gevonden. Eindelijk wist ik wat ik deed in dit vak.

Hoe werkt het? Hoe begrijpen we de zinnen in onze taal zoals ze gegeven zijn? Het was een empirische vraag, een vraag naar wat zich feitelijk afspeelt, en waarop het antwoord ergens in mijn hoofd te vinden moest zijn. Ik hoefde het alleen nog maar te vinden.

Wat gebeurt er in ons hoofd wanneer we taal omzetten in inhoud? Hoe kunnen we vat krijgen op dat proces? Hoe krijgen we vat op die ongreepbare betekenis, op ‘het buitentalige’ dat in niets lijkt op de gegeven taalvormen?

Samen met die vraag vormde zich ook een idee. Ironisch genoeg waren het logische systemen die me op dat idee brachten. De eerste formele logica’s waren wat je

---

⁷ *Een zusje is aanwezig* geformaliseerd: $\exists x (zusje(x) \wedge aanwezig(x))$.

Alle mannen zijn gekomen geformaliseerd: $\forall x (man(x) \rightarrow gekomen(x))$.

⁸ Richard Montague kan de profeet van deze opvatting genoemd worden. Karakteristiek genoeg heeft hij zijn meest invloedrijke artikel met zijn razend moeilijke logica de titel ‘The Proper Treatment of Quantification in Ordinary Language’ meegegeven. Zie ook Koene: ‘De “proper treatment” van indefiniete subjecten’.

noemt ‘syntactische’ systemen geweest, een soort rekensystemen waarin de Waarheid of Onwaarheid van uitspraken zich volgens strikte regels laat afleiden. Latere systemen voegden een ‘model’ toe aan hun logica, een ‘plaatje’ waarin je kan zien of uitspraken Waar of Onwaar zijn. Hoe dat werkt doet hier verder niet ter zake; het gaat me hier alleen om dat idee van een model.

Voordat ik veel begreep van de techniek, de geschiedenis en het doel van de modeltheoretische logica had ik me het idee van een model toegeëigend: iets dat lijkt op het ding zelf zoals een architectonisch model lijkt op het gebouw dat het vertegenwoordigt. We horen een spreker en al luisterend vormen we ons een beeld van waar hij het over heeft. We zouden taalvormen kunnen opvatten als instructies voor de constructie van een mentaal model, een beeld van de bedoelde situatie dat voor ons geestesoog verschijnt. Alle taalvormen zouden systematisch hun eigen bijdrage leveren, hun eigen fragment toevoegen aan een model in opbouw.

Anders dan de taalvormen zou dat model, fragmentarische en wel, gelijkvormig zijn aan de wereld, en zo de brug vormen tussen taal en werkelijkheid.

Ik wist wat me te doen stond: in kaart brengen wat iedere taalvorm precies bijdraagt aan de constructie van een mentaal model, een proces dat zich in mijn eigen geest afspeelt. Ik had bij wijze van spreken mijn laboratorium aan huis.

En zo moeilijk kon het toch niet zijn? Aanvankelijk had ik de optimistische verwachting dat wat voor mij als taalgebruiker vanzelfsprekend was voor mij als taalkundige niet al te lastig te verklaren zou zijn. Dat bleek echter tegen te vallen. Maar het richtinggevoel dat mijn einddoel me gaf ben ik sindsdien niet meer kwijtgeraakt en het idee van een model is overeind gebleven.

Problemen met dit idee dienden zich snel genoeg aan, in de vorm van ‘ambigue’ negatieve zinnen: *alle mannen zijn niet gekomen*. Met predicatlogica kun je zulke zinnen vertalen in twee verschillende formules, met twee verschillende betekenissen, met een verschillend ‘bereik’ (‘scope’) van de ontkenning *niet*. Wanneer ik dat parafraseer zijn de twee lezingen ‘voor alle mannen geldt dat ze niet gekomen zijn’ en ‘het is niet zo dat alle mannen gekomen zijn’. Respectievelijk ‘predicaatnegatie’ en ‘zinsnegatie’.⁹

Nu duurde het even voordat ik erkende dat er een probleem was. In een logische taal kun je dat *niet* verplaatsen om op twee verschillende betekenissen uit te komen, maar in gewone taal staat *niet* waar het staat, bij het gezegde. Ik geloofde niet in die ambiguïteit, ik hoorde en zag geen ambiguïteit, ik hoorde en begreep de zinsdelen in de volgorde waarin ze voorkwamen. Ik had nog nooit een ontkenning in het gezegde gehoord die met terugwerkende kracht op de hele zin sloeg.

Tot het moment dat ik het wel hoorde. Na college was ik al opgestaan om de deur uit te lopen. Achter mij waren medestudenten nog wat aan het napraten, kennelijk

---

⁹ ‘Predicaatnegatie’ en ‘zinsnegatie’ geformaliseerd:

$\forall x (man(x) \rightarrow \neg gekomen(x))$ en $\neg \forall x (man(x) \rightarrow gekomen(x))$.

over deze kwestie. Ik ving op: *Iedere bij is geen honingbij*. Een gewone zin; het zou een spreekwoord kunnen zijn. Het klonk me volstrekt normaal in de oren, maar de ontkenning strekte zich zonder enige twijfel uit over de hele zin. Er was geen ontkennen meer aan. En nu ik er alert op was, hoorde ik het ook steeds vaker, ontkenningen in het gezegde die op de hele zin sloegen. *Alle mannen zijn niet gekomen* in twee betekenissen. *Een zusje is niet aanwezig* in twee betekenissen.

Blij was ik niet met mijn honingbij, helemaal niet. Als iedere taalvorm zijn systematische bijdrage levert aan de voorstelling van waar het over gaat, hoe kan precies dezelfde vorm dan nu eens het ene en dan weer het ander beeld opleveren?

Tegelijkertijd was er iets opmerkelijks aan de hand. Ik *hoorde* de ambiguïteiten nooit. Ik kwam nooit voor een keuze te staan, er waren geen dubbelzinnigheden, er was geen afweging tussen twee mogelijkheden, geen vaagheid. Wanneer ik mezelf tijdens dat proces van begrijpen probeerde te betrappen dan kon het gebeuren dat ik direct al die mannen voor ogen kreeg die allemaal weggebleven waren. En als ik helemaal opnieuw begon met het begrijpen van die zin, dan konden er zomaar toch een paar mannen gekomen zijn. Het leek wel wat op dat overbekende voorbeeld uit de psychologie, waarin je in een plaatje of een oude of een jonge vrouw kunt zien. Nooit tegelijk. En als je de jonge vrouw ziet, dan is het vaak helemaal niet zo makkelijk om over te schakelen naar de oude vrouw; je moet opnieuw beginnen met kijken. Met die twee lezingen van een ambigue zin gaat het ongeveer hetzelfde: heb je het ene beeld voor ogen en wil je het andere zien, dan moet je het eerste beeld wissen en helemaal opnieuw beginnen.

Ik had nu wel een probleem, maar eigenlijk was er niet eens zoveel veranderd. Begrip, of het nu om de ene of de andere betekenis ging, ontstond nog steeds onmiddellijk. Er was nog steeds geen enkele zinnige reden om aan te nemen dat op enig moment in dat begripsproces die logische vorm, die 'logische desambiguering' in mijn hoofd een tussenstation vormde tussen wat ik hoorde en wat ik begreep. In die tussenstap zou een 'vertaling' van de originele vorm in twee verschillende en sterk van het origineel afwijkende vormen moeten plaatvinden (hoe?), die er wat betekenis betreft net naast zaten, die omslachtig waren en die voor de gewone taalgebruiker aanzienlijk moeilijker te begrijpen waren dan het origineel.

En zelfs als dat zou plaatsvinden. Je formules zouden je geen stap dichterbij de bedoelde werkelijkheid brengen.

Maar het grootste probleem met die logische analyses is hun circulariteit. Logische betekenisanalyse is niet anders dan een poging een andere vorm te vinden die de betekenis van de originele vorm beter uitdrukt dan de originele vorm zelf. Maar om überhaupt aan die herformulering te kunnen beginnen zullen we die betekenis toch eerst begrepen moeten hebben. En daar hadden we nu juist die originele vorm voor. Iedere